

Witkowski, Andrzej

Dorobek badań nad skarbowością Polski międzywojennej

Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego 8, 79-90

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ WITKOWSKI

Dorobek badań nad skarbowością Polski międzywojennej

Stand der Forschung zum Finanzwesen Polens in der Zeit zwischen den Weltkriegen

1. Uwagi ogólne. 2. Opracowania całościowe. 3. Budżet i prawo budżetowe. 4. Podatki bezpośrednie. 5. Cło i monopole skarbowe. 6. Pożyczki wewnętrzne i zagraniczne. 7. Administracja skarbowa i kontrola finansowa. 8. System finansowy przedsiębiorstw państwowych. 9. System pieniężny. 10. Banki i kredyt. 11. Finanse komunalne.

1. Einführende Bemerkungen. 2. Synthesen. 3. Staatshaushalt und Staatshaushaltsrecht. 4. Direkte Steuern. 5. Zoll und Finanzmonopol. 6. Inlands- und Auslandskredite. 7. Finanzadministration und Finanzkontrolle. 8. Finanzsystem der Staatsunternehmen. 9. Geldsystem. 10. Die Banken und der Kredit. 11. Kommunalfinanzen.

1. W 1970 r. Z. Landau dokonał przeglądu osiągnięć i braków badań nad historią finansów II Rzeczypospolitej, przeprowadzonych po II wojnie światowej¹. Obrazując główne kierunki badawcze, podkreślił niezbędność źródłowego poznania owej problematyki dla wieloaspektowej analizy sytuacji gospodarczej Polski międzywojennej oraz przeobrażeń ekonomiczno-finansowych, jakie dokonały się w Polsce od 1944 r. Wskazał jednocześnie m. in., że badania nad historią finansów rozwijają się wolno, prowadzone są przeważnie na marginesie innych badań i dotyczą często problemów drugorzędnych. Zaakcentował „uderzającą” dominantę prac przyczynkarskich nad monografiami o charakterze całościowym oraz potrzebę utworzenia ośrodka, który koncentrując się na historii finansów międzywojennych i koordynując badania w tym zakresie, przyczyniłby się do szybkiej zmiany na korzyść owej sytuacji².

Niniejsze zestawienie obejmuje publikacje powstałe po II wojnie światowej, z pominięciem opracowań ujmujących ową problematykę drugoplanowo,

¹ Zob. Z. Landau, *Historia finansów II Rzeczypospolitej w publikacjach powojennych*, „Finanse” 1970, nr 3, s. 49–60.

² *Ibidem*, s. 50.

wśród innych poruszanych zagadnień. Z prac przedwojennych sygnalizuje jedynie te, które najpełniej obrazują poszczególne działy skarbowości II Rzeczypospolitej. Należy bowiem zgodzić się ze stanowiskiem Z. Landaua, że prace opublikowane w Polsce przedwrześniowej nie mogły objąć całego okresu międzywojennego; pisane były bez niezbędnej perspektywy historycznej, potrzebnej dla formułowania wyważonych opinii o badanych zjawiskach, i częstokroć miały charakter *albo nazbyt apologetyczny, albo nazbyt krytyczny*³; nie podejmowały tematów, które uznawano wówczas za tajne. Nadto prace powojenne mogły powstawać w następstwie zastosowania znacznie udoskonalonych metod badania przeszłości⁴.

2. Najpełniejszym, przedwojennym opracowaniem obrazującym całość finansów i prawa finansowego II Rzeczypospolitej jest podręcznik I. Weinfeldta pt. *Skarbowość polska*⁵, którego ostatnie, kompletne wydanie (czwarte) ukazało się w 1935 r. Autor przedstawił najważniejsze zagadnienia odzwierciedlające stan polskiej skarbowości do 1933 r. (dzieje skarbowości po odzyskaniu niepodległości, źródła prawa skarbowego, władze skarbowe, budżet, kasowość i rachunkowość, wydatki, dochody, długi, waluta, podatki, opłaty, cło, akcyzy, monopole, przedsiębiorstwa i majątki, finanse samorządu, skarbowość Śląska). W ramach piątego wydania owego podręcznika (podzielonego na trzy tomy) zdołano wydać do końca Polski przedwrześniowej dwa tomy⁶. Ujmują one całość omawianej problematyki, z wyjątkiem finansów komunalnych oraz zagadnienia przedsiębiorstw państwowych i majątku państwowego, zaplanowanych jako przedmiot tomu 3., wydaniu którego przeszkodził wybuch wojny. Jak ocenił K. Ostrowski, prace I. Weinfeldta *przedstawiają z niezwykłą dokładnością materiał normatywny, komentują go w oparciu o orzecznictwo N.T.A. i glosy do poszczególnych orzeczeń, ilustrują szeregiem zestawień statystycznych i podają szczegółowo literaturę przedmiotu*⁷.

Sporo informacji o skarbowości II Rzeczypospolitej (administracja skarbową, cło, monopole, podatki pośrednie, podatki bezpośrednie) dostarcza też *Kalendarz Skarbowy na 1939 r.* pod redakcją Z. Machaja⁸.

Wśród publikacji powojennych walor najbardziej całościowych mają prace K. Ostrowskiego: *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*⁹ oraz *Finanse i prawo finansowe* zamieszczona w części 1. *Historii państwa i prawa*

³ *Ibidem*, s. 50–51.

⁴ *Loc. cit.*

⁵ I. Weinfeld, *Skarbowość polska*, Warszawa 1935.

⁶ I. Weinfeld, *Skarbowość polska*, t. 1 i 2, wyd. V, Warszawa 1939.

⁷ K. Ostrowski, *Finanse i prawo finansowe*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. I, red. F. Ryszka, Warszawa 1962.

⁸ Warszawa 1939.

⁹ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*, Warszawa 1958.

*Polski 1918–1939*¹⁰. Pierwsza z publikacji omawia wpieryw „bezbudżetowy” charakter gospodarki państwa, a następnie, w ujęciu chronologicznym, zagadnienia budżetu państwa, polityki podatkowej, pożyczek i długów państwowych, kwestie walutowe, finanse samorządowe. Rozważania te poprzedza analiza „tła społeczno-ekonomicznego”. Charakteryzując owe kwestie, Autor wyodrębnił następujące okresy: wielkiej inflacji (1918–1923), poinflacyjnego osłabienia gospodarczego (1924–1926), ożywienia gospodarczego (1927–1928), wielkiego kryzysu gospodarczego (1929–1935) oraz pokryzysowej aktywizacji gospodarczej (1936–1939). Jak zauważył Z. Landau, K. Ostrowski nie wykorzystał w tej pracy dostępnych archiwaliów i w niektórych wypadkach zamieścił oceny nazbyt jednostronne i przesadnie pesymistyczne¹¹.

W drugiej z wymienionych prac K. Ostrowski dokonał wyboru literatury finansowo-prawnej Polski przedwrześniowej, a następnie przedstawił w ujęciu chronologicznym szeroki wachlarz zagadnień, który czyni ową publikację *zwięzłym, encyklopedycznym przewodnikiem po problematyce skarbowo-walutowej II Rzeczypospolitej*¹².

Przedstawiając opracowania całościowo ujmujące problematykę finansów II Rzeczypospolitej, należy wskazać jeszcze na artykuły: K. Ostrowskiego *Finansowe oblicze międzywojennej niepodległości*¹³, Z. Landaua *Skarbowość Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*¹⁴ oraz U. Zagóry-Jonszty *Problemy finansowo-gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*¹⁵. Z kolei działalność prawodawczą w dziedzinie finansów w omawianym okresie przedstawił C. Kosikowski¹⁶.

Obok publikacji ujmujących całość finansów Polski międzywojennej trzeba by wymienić opracowania przybliżające ową problematykę w poszczególnych okresach. Skarbowość państwa w latach 1918–1920 przedstawił Z. Landau¹⁷, zaś lata 1918–1923 są opisane w książce Z. Landaua i J. Tomaszewskiego zatytułowanej *W dobie inflacji*¹⁸. Z kolei lata 1930–1935 stanowiły przedmiot dociekań Z. Knakiewicz¹⁹ i Z. Landaua²⁰, który nadto przedstawił problemy skarbowości w latach 1936–1939²¹. Finanse państwa

¹⁰ K. Ostrowski, *Finanse i prawo...*

¹¹ Z. Landau, *Historia finansów...*, s. 51.

¹² *Ibidem*, s. 52.

¹³ „Finanse” 1969, nr 4.

¹⁴ „Finanse” 1978, nr 12.

¹⁵ „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach” 1993, nr 126.

¹⁶ C. Kosikowski, *Działalność prawodawcza w dziedzinie finansów w okresie Polski międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1974, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo”, z. 106.

¹⁷ Z. Landau, *Skarbowość polska w latach 1918–1920*, „Finanse” 1966, nr 2.

¹⁸ Warszawa 1967.

¹⁹ Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930–1935*, Warszawa 1967.

²⁰ Z. Landau, *Kryzys finansowy w Polsce w latach 1930–1935*, „Finanse” 1969, nr 10.

²¹ Z. Landau, *Skarbowość polska w latach nakręcania koniunktury (1936–1939)*, „Finanse” 1986, nr 7/8.

z lat 1936–1939 były przedmiotem badań również M. Drozdowskiego²², natomiast problemy finansowe rządów parlamentarnych w Polsce omówiła A. Lityńska²³.

3. Najobszerniejszą monografią dotyczącą prawa budżetowego II Rzeczypospolitej do 1931 r. napisał przed wojną T. Grodyński²⁴. Prace powojenne podejmujące zagadnienia budżetu w Polsce międzywojennej są nieliczne. Wymienić należy tu artykuły: S. Kirkora: *Uwagi na temat techniki i polityki budżetowej w Polsce*²⁵ oraz A. W. Zawadzkiego: *Budżet państwowy w zaraniu II Rzeczypospolitej (1918–1923)*. Sporo wiadomości o gospodarce budżetowej państwa po przewrocie majowym zawiera praca Z. Landaua i B. Skrzyszewskiej, z wyborem dokumentów dotyczących sprawy ministra skarbu G. Czechowicza, który za złamanie dyscypliny budżetowej został pociągnięty do odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu²⁶.

Inne, nieliczne opracowania obrazują gospodarkę funduszową²⁷ oraz finansowanie nauki²⁸, wojska²⁹, opieki społecznej i zdrowia³⁰.

4. Wśród prac przedwojennych poświęconych podatkowi i polityce podatkowej wyróżniają się prace J. Lubowickiego³¹, które jednak nie ujmują całego okresu Polski międzywojennej (kończą się na latach 1927–1928).

²² M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, Warszawa 1963; tenże, *Uwagi o polityce walutowo-pieniężnej rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1961, t. 20.

²³ A. Lityńska, *Problemy finansowe rządów parlamentarnych II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1992, nr 389.

²⁴ T. Grodyński, *Zasady gospodarstwa budżetowego w Polsce na tle porównawczym*, Kraków 1932.

²⁵ „Ekonomista Polski” 1945, nr 14–15.

²⁶ Z. Landau, B. Skrzyszewska, *Sprawa Gabriela Czechowicza przed Trybunałem Stanu. Wybór dokumentów*, Warszawa 1961.

²⁷ J. Brożek, *Gospodarka funduszowa w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia Finansowe” 1975, nr 20.

²⁸ B. Jaczewski, *Organizacja i finansowanie nauki polskiej w okresie międzywojennym*, Wrocław 1971.

²⁹ K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918–1939*, Warszawa 1976; tenże, *Wydatki wojskowe Polski międzywojennej w liczbach*, „Wojskowy Przegląd Ekonomiczny” 1967, nr 1; W. Jędrzejewicz, *Fundusz Obrony Narodowej w czasie drugiej wojny światowej*, „Zeszyty Historyczne” 1962, nr 1; K. Krzyżanowski, L. Szymański, *Jak finansowano obronę Polski w przededniu września*, „Wojsko Ludowe” 1960, nr 9; M. Jabłonowski, *Z problematyki finansów wojennych Polski lat 1936–1939*, „Finanse” 1986, nr 5.

³⁰ E. Wieczorek, *Rola budżetu państwa w finansowaniu wydatków na opiekę społeczną w okresie przedwojennym i w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1959, nr 9; tenże, *Źródła finansowania wydatków na zdrowie w Polsce przedwrześniowej i w Polsce Ludowej*, „Finanse” 1960, nr 11.

³¹ J. Lubowicki, *Polityka podatkowa Polski*, Poznań 1927; tenże, *Zasady reformy podatkowej*, Warszawa 1928.

Publikacjami powojennymi są artykuły: J. Szpunara *Polityka podatkowa Polski w okresie kryzysu w latach 1929–1933*³², Z. Knakiewicz *Polityka podatkowa w Polsce w okresie kryzysu 1930–1935*³³, M. Mieszczankowskiego *Podatki rolne w Polsce międzywojennej*³⁴, J. Ciepiewskiego *Finansowe problemy wsi w Polsce międzywojennej*³⁵, I. Bolkowiak i M. Majewicz *Opodatkowanie wsi w Polsce międzywojennej*³⁶, C. Kosikowskiego *Opodatkowanie przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*³⁷, E. Wojciechowskiego *Problematyka interwencjonizmu podatkowego w publikacjach międzywojennych*³⁸, R. Tomaki *Konstrukcje dochodu podatkowego w ustawodawstwie Polski międzywojennej*³⁹, J. Serwackiego *Opodatkowanie nabycia spadków w Polsce międzywojennej*⁴⁰ oraz M. Walugi *Opodatkowanie zagranicznych podmiotów gospodarczych w latach 1918–1939*⁴¹. Natomiast analizą postępowania wymiarowego przed i po wydaniu ordynacji podatkowej w 1934 r. zajął się R. Mastalski⁴².

5. Zagadnienia prawa i polityki celnej podejmuje przedwojenna praca S. F. Królikowskiego *Zarys polityki handlowej*⁴³. Opracowania powstałe po wojnie podejmujące tę problematykę są autorstwa B. Hajduka⁴⁴. Natomiast sprawom monopoli skarbowych w całym okresie II Rzeczypospolitej poświęcił obszerną monografię W. Mateńko⁴⁵, a później problematyka ta nie stanowiła już przedmiotu dociekań.

³² „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1958, t. 20.

³³ „Finanse” 1965, nr 3.

³⁴ „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1961, nr 3.

³⁵ „Finanse” 1969, nr 5.

³⁶ „Finanse” 1982, nr 10.

³⁷ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1971, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne.

Prawo, z. 83.

³⁸ „Finanse” 1972, nr 10.

³⁹ „Acta Universitatis Lodzianensis” 1978, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Folia

Iuridica, nr 32.

⁴⁰ „Finanse” 1981, nr 4.

⁴¹ „Finanse” 1984, nr 10.

⁴² R. Mastalski, *Wymiar podatków w Polsce w latach 1918–1934*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1976, Przegląd Prawa i Administracji, t. 7; tenże, *Ochrona interesu podatnika w postępowaniu wymiarowym według ordynacji podatkowej z 15 marca 1934 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1973, Przegląd Prawa i Administracji, t. 4.

⁴³ Warszawa 1938.

⁴⁴ B. Hajduk, *Wolne Miasto Gdańsk w polityce celnej Polski 1922–1934*, Wrocław 1981; tenże, *Polski system celny w latach 1919–1924*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1992/1995, t. 53/55.

⁴⁵ W. Mateńko *Zagadnienie monopolów skarbowych w Polsce*, Warszawa 1939.

6. Największe zainteresowanie badaczy budziły dotąd zagadnienia pożyczek zagranicznych; pierwszy problematyką tą zajął się po wojnie L. Grosfeld⁴⁶, zaś wśród prac powstałych później dominują opracowania Z. Landaua⁴⁷. Natomiast pożyczkami wewnętrznymi zajmowała się M. Ciechocińska⁴⁸.

7. Dzieje administracji skarbowej w Polsce do 1930 r. przedstawił B. Markowski⁴⁹. Szczególnie dużo miejsca Autor ten poświęcił analizie organizacji i pozycji ustrojowej władz skarbowych według stanu prawnego na 1930 r. Później zagadnienie to podejmowali: C. Kosikowski⁵⁰, A. Witkowski, który zajął się również organami ochrony skarbowej zwalczającej przestępstwa skarbowe⁵¹, oraz W. Burkiewicz⁵². Z kolei zagadnienie parlamentarnej kontroli długów państwa, sprawowanej przez Komisję Kontroli Długów Państwa w latach 1923–1939, przedstawił M. Pietrzak⁵³.

⁴⁶ L. Grosfeld, *Kredyty zagraniczne w Polsce przedwrześniowej*, „Nowe Drogi” 1948, nr 3.

⁴⁷ Z. Landau, *Pożyczka tytoniowa*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1959, nr 15; tenże, *Pożyczka dillonowska. Przyczynek do działalności kapitałów amerykańskich w Polsce*, „Kwartalnik Historyczny” 1957, nr 3; tenże, *Pożyczki zagraniczne w polityce rządu polskiego (XI 1920–XII 1923)*, „Przegląd Historyczny” 1959, nr 4; tenże, *Pierwsza polska pożyczka emisyjna w Stanach Zjednoczonych*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1959, nr 15; tenże, *Władysław Grabski a pożyczki zagraniczne*, „Kwartalnik Historyczny” 1959, nr 4; tenże, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918–1926*, Warszawa 1961; tenże, *Miejsce pożyczek zagranicznych w rządowych programach sanacji finansowej po przewrocie majowym*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Okresu 1914–1939” 1963, nr 6; tenże, *Pożyczki zagraniczne państwa polskiego 1918–1939*, „Finanse” 1969, nr 6; tenże, *Plan stabilizacyjny 1927–1930. Geneza, założenia, wyniki*, Warszawa 1963. Zob. też A. Drwiłło, *Zagraniczne pożyczki państwowe na tle systemu dochodów i wydatków Polski międzywojennej*, Gdańsk 1978.

⁴⁸ M. Ciechocińska, *Pożyczki wewnętrzne emitowane przez rządy polskie w latach 1933–1939*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Okresu 1914–1939” 1960, nr 2.

⁴⁹ B. Markowski, *Administracja skarbowa w Polsce*, Warszawa 1930 (II wydanie tej książki ukazało się nakładem Wyższej Szkoły Handlowej w Kielcach im. B. Markowskiego w 2001 r.).

⁵⁰ C. Kosikowski, *Pozycja prawna Ministra Skarbu w Polsce międzywojennej*, „Finanse” 1973, nr 8.

⁵¹ A. Witkowski, *Ochrona Skarbowa w Polsce w latach 1936–1939*, „Finanse 1986, nr 11–12; tenże, *Ochrona Skarbowa w Polsce. Centrum Kształcenia Kadr Skarbowości Ministerstwa Finansów*, Białobrzegi 1998; tenże, *Izby skarbowe i podległe im organy administracji skarbowej w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Z dziejów skarbowości w Polsce od XVII do XX wieku*, Kielce 2001; tenże, *Działalność ubezpieczeniowa izb skarbowych w Polsce międzywojennej i w latach 1944–1950*, „Rzeszowskie Zeszyty Naukowe. Prawo-Ekonomia” 2001, ser. Prawnicza, t. XXX.

⁵² W. Burkiewicz, *Organizacja i działalność władz celnych w przedwojennej Gdyni*, „Rocznik Gdyniński” 1986, nr 7.

⁵³ M. Pietrzak, *Kontrola długów państwa w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, nr 2.

Największym zainteresowaniem autorów cieszą się dzieje Najwyższej Izby Kontroli, która była uprawniona m. in. do kontroli administracji państwowej pod względem finansowym, badania zamknięć rachunków państwowych oraz przedstawiania sejmowi wniosków w przedmiocie ab-solutorium dla rządu⁵⁴.

Sporo informacji na temat skarbowości II Rzeczypospolitej dostarczają wspomnienia i pamiętniki osób zajmujących czołowe stanowiska w resorcie skarbu⁵⁵ oraz prace powstałe później, opisujące ich działalność⁵⁶.

8. Należy wymienić tu prace N. Gajl *Zasady systemu finansowego skomercjalizowanych przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*⁵⁷

⁵⁴ Zob.: L. Kurowski, H. Sochacka, R. Szawłowski, *Kontrola finansowa*, Warszawa 1956; J. Janiak, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1919–1921*, „Kontrola Państwowa” 1967, nr 6; tenże, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1921–1924*, „Kontrola Państwowa” 1968, nr 1; tenże, *Z dziejów Najwyższej Izby Kontroli 1924–1926*, „Kontrola Państwowa” 1968, nr 3; J. Ziemiński, *Polska kontrola państwowa w XIX w. i w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” 1985, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, nr 24; tenże, *Najwyższa Izba Kontroli w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Wybrane problemy prawa konstytucyjnego*, red. W. Skrzydło, Lublin 1985; S. Kałużny, J. Szczepaniak, *Kontrola państwowa w Polsce. Geneza i rozwój naczelnych organów 1808–1980*, Warszawa 1980; T. Owczarek, *Rys historyczny kontroli państwowej w Polsce*, „Kontrola Państwowa” 1980, nr 2; A. Sylwestrzak, *Najwyższa Izba Kontroli w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1992, nr 1/2; tenże, *Najwyższa Izba Kontroli*, Warszawa 1997; L. Garlicki, *Narodziny i kształtowanie się kontroli państwowej w niepodległej Polsce*, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 2; Z. Witkowski, *Pozycja ustrojowa i zadania Najwyższej Izby Kontroli w okresie 80-lecia*, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 2; D. Górecki, *Pozycja ustrojowa Najwyższej Izby Kontroli w II Rzeczypospolitej*, „Kontrola Państwowa” 2000, nr 6; A. Młynarczyk, *Kontrola i nadzór nad finansami w II Rzeczypospolitej*, „Finanse Komunalne” 2000, nr 2.

⁵⁵ Zob. L. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, Warszawa 1925; W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925)*, Warszawa 1927; R. Łyczywek, *Tarapaty trzech ministrów skarbu*, „Nowe Prawo” 1958, nr 4; W. M. Zawadzki, *Polityka finansowa Polski w okresie 1931–1935*, do druku przygot. Z. Landau, J. Tomaszewski, „Kwartalnik Historyczny” 1965, nr 1; A. Ivanka, *Wspomnienia skarbowca (1927–1945)*, Warszawa 1964.

⁵⁶ J. Zieliński, *Bolesław Markowski 1862–1936*, Kraków 1967; Z. Landau, *Feliks Młynarski 1884–1972. Zarys życia i działalności na polu finansów*, „Finanse” 1973, nr 11; tenże, *Ignacy Matuszewski (1891–1946). Kierownik Ministerstwa Skarbu*, „Finanse 1974”, nr 5; tenże, *Jerzy Michalski (1870–1956)*, „Finanse” 1974, nr 2; tenże, *Czesław Klarnier (1872–1957). Minister skarbu oraz minister przemysłu i handlu*, „Finanse” 1975, nr 1; tenże, *Hubert Ignacy Linde (1867–1926). Minister skarbu, minister poczt i telegrafów, prezes Pocztovej Kasy Oszczędności*, „Finanse” 1975, nr 5; tenże, *Pierwszy kierownik Ministerstwa Skarbu II Rzeczypospolitej*, „Finanse” 1978, nr 10; tenże, *Pamiętniki ministrów skarbu II Rzeczypospolitej jako źródło badań nad historią finansów*, „Finanse” 1979, nr 4; tenże, *W. Zawadzki (1885–1939). Ekonomista – polityk – minister skarbu*, „Przegląd Historyczny” 1980, nr 4.

⁵⁷ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1958, ser: I: Nauki Humanistyczno-Społeczne, nr 8.

i C. Kosikowskiego *Formy prawno-finansowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce międzywojennej*⁵⁸.

9. Zagadnienia ewolucji ustroju pieniężnego w niemal całym dwudziestolecu międzywojennym zdążyły być przedmiotem publikacji, które zostały wydane do września 1939 r. Należy tu wymienić prace J. Zdziechowskiego⁵⁹ (pełnił funkcję ministra skarbu w latach 1925–1926) oraz T. Sołowija⁶⁰. Powojenne opracowania książkowe w tym zakresie są dziełami: J. Tomaszewskiego⁶¹, Z. Karpińskiego⁶², Z. Żabińskiego⁶³ i J. Zajdy⁶⁴, z kolei artykuły o tejszy tematyce opublikowali: K. Sztajer⁶⁵, Z. Karpiński⁶⁶, Z. Landau⁶⁷, J. Fiszer⁶⁸ oraz J. Lemczewski⁶⁹.

10. Historię bankowości w II Rzeczypospolitej do 1932 r. obrazuje przedwojenna praca H. Nowaka *Bankowość w Polsce*⁷⁰. Powojenne publikacje podejmują problematykę bankowości w sposób całościowy bądź poświęcone są dziejom poszczególnych banków. Do pierwszej grupy zaliczyć należy monografię W. Morawskiego *Bankowość prywatna w II Rzeczypospolitej*⁷¹, cykl artykułów Z. Landaua: *Bankowość polska w latach 1924–1929*⁷², *Działalność banków w Polsce w latach wielkiego kryzysu gospodarczego*

⁵⁸ „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1968, ser: I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, nr 57.

⁵⁹ J. Zdziechowski, *Mit złotej waluty*, Warszawa 1937.

⁶⁰ T. Sołowij, *Rynek pieniężny i stopa procentowa w Polsce*, Warszawa 1939.

⁶¹ J. Tomaszewski, *Stabilizacja waluty w Polsce 1924–1925*, Warszawa 1961.

⁶² Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968.

⁶³ Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981.

⁶⁴ J. Zajda, *Kierunki polityki walutowej Polski w okresie międzywojennym*, Warszawa 1986.

⁶⁵ K. Sztajer, *Waluta Polski przedwrześniowej*, „Finanse” 1952, nr 5.

⁶⁶ Z. Karpiński, *Zmiany ustroju pieniężnego w Polsce w okresie między 1918–1950*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1958, nr 11; tenże, *Tworzenie ustroju pieniężnego w Polsce po pierwszej wojnie światowej*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu 1914–1939” 1966, nr 10; tenże, *Przeobrażenia niektórych funkcji pieniądza w Polsce w ubiegłym pięćdziesięcioleciu*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1967, nr 4.

⁶⁷ Z. Landau, *Reformy skarbowo-walutowe Władysława Grabskiego (1924–1925)*, „Finanse” 1969, nr 3; tenże, *Polityka pieniężna Polski w okresie wielkiego kryzysu gospodarczego (1930–1935)*, „Finanse” 1976, nr 9; tenże, *Inflacja w Polsce po I wojnie światowej*, „Finanse” 1980, nr 2; tenże, *Polityka walutowa rządu polskiego w latach 1936–1939*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 2.

⁶⁸ J. Fiszer, *Reglamentacja dewizowa w Polsce w latach 1919–1939*, „Finanse” 1985, nr 7/8.

⁶⁹ J. Lemczewski, *Papiery wartościowe w praktyce lat przedwojennych*, „Bank i Kredyt” 1988, nr 8/9.

⁷⁰ Warszawa 1932.

⁷¹ Warszawa 1996.

⁷² „Bank i Kredyt” 1970, nr 4.

(1930–1935)⁷³, *Bankowość polska w latach 1936–1939*⁷⁴, *Polska bankowość prywatna w okresie inflacji*⁷⁵ i *Główne tendencje rozwojowe bankowości w II Rzeczypospolitej*⁷⁶ oraz artykuły: Z. Karpińskiego *Bankowość polska przed pięćdziesięciu laty*⁷⁷, Z. Fedorowicza *Początki działalności kredytowej w Polsce przedwrześniowej*⁷⁸, W. Jaworskiego *System kredytowy Polski kapitalistycznej*⁷⁹, R. Ślązaka *Banki polskie II Rzeczypospolitej*⁸⁰ oraz A. Niezgody *Rodzaje i formy prawne banków (w świetle doświadczeń okresu międzywojennego)*⁸¹.

Z kolei opracowań swych dziejów (obszernych, bądź zwięzłych) doczekały się: Bank Polski⁸², Państwowy Bank Rolny⁸³, Bank Handlowy w Warszawie S. A.⁸⁴, Bank Gospodarstwa Krajowego (częściowo)⁸⁵, Pocztaowa Kasa Oszczędności⁸⁶, spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe⁸⁷, Powszechna Kasa Oszczędności⁸⁸ i niektóre lokalne banki i instytucje oszczędnościowo-pożyczkowe⁸⁹.

⁷³ „Finanse” 1976, nr 6.

⁷⁴ „Bank i Kredyt” 1986, nr 6.

⁷⁵ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1966, nr 5.

⁷⁶ „Bank i Kredyt” 1978, nr 11.

⁷⁷ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1968, nr 11.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1957, nr 7–8.

⁸⁰ „Przegląd Techniczny” 1988, nr 8.

⁸¹ „Studia Prawnicze” 1995, nr 1/4.

⁸² Z. Karpiński, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1958; R. W. Kaszubski, *Bank Polski S.A. – bank centralny II Rzeczypospolitej*, „Bank i Kredyt” 1995, nr 9.

⁸³ M. Nowak, *Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1988, Prace Prawnicze, nr 128.

⁸⁴ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Bank Handlowy w Warszawie S.A. Historia i rozwój 1870–1970*, Warszawa 1970.

⁸⁵ C. Urbański, *Finansowanie inwestycji przemysłowych przez BGK w okresie międzywojennym*, „Inwestycje i Kredyt” 1957, nr 11 i 12, 1958, nr 1 i 2; M. Nowak, *Zasady systemu kredytowego Banku Gospodarstwa Krajowego w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1976, Prace Prawnicze, nr 70.

⁸⁶ Z. Landau, *Powstanie Pocztowej Kasy Oszczędności na tle istniejących warunków politycznych i sytuacji gospodarczej Polski*, „Bank i Kredyt” 1989, nr 4–5.

⁸⁷ F. Kędziorkowa, *Z zagadnień małopolskiej spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 1968, nr 2; J. Majewski, *Spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa w Wielkopolsce i na Pomorzu 1918–1939*, Warszawa 1965; T. Romanowski, *70 lat spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej*, „Trybuna Spółdzielcza” 1960, nr 12; T. Wyszomirski, *100 lat spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej. Przyczynek do badań nad historią S.O.P.*, „Wiadomości Narodowego Banku Polskiego” 1967, nr 3.

⁸⁸ M. Andrzejewski, *Powszechna Kasa Oszczędności 1919–1989 (krótki rys historyczny)*, „Bank i Kredyt” 1989, nr 4–5. W. Bień, *60 lat powszechnych kas oszczędności*, „Bank i Kredyt” 1979, nr 1.

⁸⁹ Z. Czaja, *Bank Spółdzielczy Sp. z o.o. w Gorlicach*, „Roczniki Województwa Rzeszowskiego” 1962/63; A. Jazdon, *100 lat Banku Spółdzielczego Oszczędnościowo-Pożyczkowego w Gostyniu*, Warszawa 1965; R. Krygier, *Bank Spółdzielczy w Szamotułach w latach 1866–1966*, Szamotuły 1966; S. Ochociński, *Podstawy organizacyjne i zarys rozwoju Banku*

Zagadnieniom bankowości towarzyszą bezpośrednio kwestie kredytu⁹⁰.

11. Wśród opracowań książkowych wydanych przed wojną wyróżniają się prace A. Pragiera *Zarys skarbowości komunalnej*⁹¹ oraz S. Pawlaka *Prawo o finansach komunalnych*⁹². Cennym źródłem wiedzy o przebiegu i rezultatach akcji na rzecz poprawy finansów samorządu terytorialnego jest *Sprawozdanie Centralnej Komisji Oszczędnościowo-Oddłużeniowej dla Samorządów*⁹³, powołanej w 1934 r. i działającej do 1937 r.

Książki podejmujące problematykę finansów samorządu terytorialnego opublikowali po wojnie: K. Niemiński (*Gospodarka finansowa samorządu terytorialnego i kredyt komunalny*⁹⁴), A. W. Zawadzki (*Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918–1939*⁹⁵) oraz R. Ciałkowski (*Gospodarka budżetowa organów lokalnych w Polsce 1918–1990*⁹⁶). Z kolei artykuły podejmujące zagadnienia finansów komunalnych napisali: H. Sochacka-Krysiakowa⁹⁷, R. Ciałkowski⁹⁸, A. W. Zawadzki⁹⁹, L. Kurowski¹⁰⁰,

Ludowego w Poznaniu, „Roczniki PTE w Poznaniu” 1965/66, t. 18; 75 lat Banku Spółdzielczego „Bank Rolników” w Opolu, red. S. Senft, Opole 1986; J. Śmiałowski, *Zduńskowolskie instytucje oszczędnościowo-pożyczkowe i banki w latach 1902–1939*, „Rocznik Łódzki” 1996, nr 43.

⁹⁰ Zob. Z. Kozłowski, *Kredyt rolny w Polsce przedwrześniowej*, „Finanse” 1952, nr 2; tenże, *Kredyt rolny w Polsce burżuazyjnej i w Polsce Ludowej*, Warszawa 1955; M. Mieszczankowski, *Zadłużenie rolnictwa w Polsce międzywojennej*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914–1939” 1963, nr 3; tenże, *Ciążary kredytu rolnego w Polsce międzywojennej*, „Ekonomista” 1969, nr 1; K. Piotrowska-Hochfeldowa, *Stosunki kredytowe na wsi w Polsce burżuazyjno-obszarniczej i w Polsce Ludowej*, „Ekonomista” 1954, nr 4; T. Kowalak, *Zagraniczne kredyty dla Niemców w Polsce 1919–1939*, Warszawa 1972; M. Nowak, *Etatyzacja systemu kredytowego w latach 1919–1929 a tendencje totalistyczne państwa polskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 1976, Prace z Nauk Politycznych, nr 9; M. Nowak, T. Władyka, *Rynek kredytowy w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1993.

⁹¹ Warszawa, cz. I – 1924, cz. II – 1926.

⁹² Warszawa 1937.

⁹³ Warszawa 1937.

⁹⁴ Łódź 1946.

⁹⁵ Warszawa 1971.

⁹⁶ Katowice 1991.

⁹⁷ H. Sochacka-Krysiakowa, *Kształtowanie się systemu dochodów podatkowych samorządu terytorialnego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1960, nr 13.

⁹⁸ R. Ciałkowski, *System prawno-finansowy samorządu terytorialnego w Polsce w latach 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1967, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, z. 52.

⁹⁹ A. W. Zawadzki, *Finanse samorządu terytorialnego w latach 1918–1923*, „Finanse” 1969, nr 1.

¹⁰⁰ L. Kurowski, *Rozwój systemu finansowego gminy wiejskiej w Polsce 1918–1974*, „Studia Iuridica” 1975, z. 3.

J. Słaby¹⁰¹, P. Laskowski¹⁰², A. Borodo¹⁰³, A. Młynarczyk¹⁰⁴, R. Kowalczyk¹⁰⁵ oraz M. Podkowski¹⁰⁶. Problematykę komunalnych kas oszczędności podjęli zaś J. Basta¹⁰⁷ i A. Młynarczyk¹⁰⁸. L. Góral przybliżył zagadnienie kredytu komunalnego¹⁰⁹, L. Kalkowski zajął się obligacjami komunalnymi¹¹⁰, a Z. Landau poruszył problem kredytów zaciągniętych przez dziesięć miast w konsorcjum amerykańskim H. Ulena¹¹¹, natomiast T. Dębowska-Romanowska dokonała analizy metod organizacji i finansowania przedsiębiorstw komunalnych¹¹². Nadto powstało kilka prac traktujących o finansach poszczególnych miast¹¹³.

¹⁰¹ J. Słaby, *System finansowy samorządu terytorialnego w latach 1918–1939*, „Organizacja – Metody – Technika” 1990, nr 3.

¹⁰² P. Laskowski, *Źródła finansowania działalności samorządu terytorialnego w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego” 1996, nr 22.

¹⁰³ A. Borodo, *Finanse samorządu terytorialnego w Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe WSHE Włocławek” 1999, nr 4.

¹⁰⁴ A. Młynarczyk, *Finanse samorządów powiatowych w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1999, Roczniki Prawnicze, nr 10.

¹⁰⁵ R. Kowalczyk, *System budżetowy gmin w II Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2001, Przegląd Prawa i Administracji, nr 46.

¹⁰⁶ M. Podkowski, *Podatki samoistne w gminach wiejskich w latach 1933–1939 (na przykładzie Wielkopolski)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2001, nr 273.

¹⁰⁷ J. Basta, *Prawne podstawy działania komunalnych kas oszczędności w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Przez tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka*, t. 2, red. A. Lityński, M. Mikołajczyk, Katowice 2001.

¹⁰⁸ A. Młynarczyk, *Działalność komunalnych kas oszczędności w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 2001, z. 7/8.

¹⁰⁹ L. Góral, *Instytucja kredytu komunalnego w II Rzeczypospolitej*, „Samorząd Terytorialny” 1993, nr 11.

¹¹⁰ L. Kalkowski, *Tradycje polskich obligacji komunalnych*, „Samorząd Terytorialny” 1995, nr 3.

¹¹¹ Z. Landau, *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze Dzieje Polski. Studia i Materiały z Lat 1914–1939” 1958, t. 1.

¹¹² T. Dębowska-Romanowska, *Metody organizacji i finansowania przedsiębiorstw komunalnych w Polsce międzywojennej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1970, ser. I: Nauki Humanistyczno-Społeczne. Prawo, z. 73.

¹¹³ A. Szczypiorski, *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego. (Gospodarka komunalna m. st. Warszawy w latach 1915–1939)*, Wrocław 1968; A. Wernik, *Finanse m. st. Warszawy w okresie kryzysu ekonomicznego w latach 1929–1934*, „Finanse” 1956, nr 1; B. Puczyński, *Ogólny zarys wpływu wielkiego kryzysu 1929–1932 na gospodarkę gminy m. Częstochowy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej” 1964, Nauki Społeczno-Ekonomiczne, nr 1; E. Krzemień, *Gospodarka i działalność Zarządu Miejskiego m. Poznania w latach 1918–1939 w świetle sprawozdań budżetowych*, Poznań 1967; J. Marczyk, *Źródła i struktura dochodów miasta Lublina w latach 1918–1939*, „Finanse” 1976, nr 8; tenże, *Gospodarka finansowa samorządu miasta Lublina w latach 1918–1939*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1978, t. 39; E. Adamczyk, *Gospodarka komunalna miasta Krakowa w okresie II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997.

Zaprezentowane zestawienie dorobku badań skarbowości Polski międzywojennej, prowadzonych po II wojnie światowej dowodzi, że od czasu ich oceny dokonanej przez Z. Landaua w 1970 r. powiększył się on o przeszło 80 prac. Mimo iż nadal utrzymują się duże dysproporcje w szczególności i kompletności opracowań poszczególnych działów skarbowości, to skala poczynionych ustaleń winna skłaniać – jak się wydaje – do przygotowania syntezy przybliżającej całość owej problematyki.